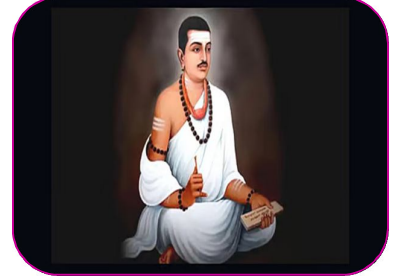

संत बसवेश्वरांचे महिलांवरील विचार

प्रा. डॉ. संतोषकुमार धनसिंग कांबळे
शहाजीराजे महाविद्यालय, खटाव.

प्रस्तावना

संत बसवेश्वर किंवा बासवन्ना हे दहाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि बाराव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळात महाराष्ट्र-कर्नाटक प्रदेशात उदयास आलेले एक महान समाजसुधारक, दार्शनिक आणि कवी होते. त्यांच्या वचनांमध्ये स्त्रीविषयक विचार हे केवळ आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून नव्हे तर सामाजिक समतेच्या व्यापक चळवळीच्या भाग म्हणून दिसतात. बासवन्नांच्या विचारांनी त्या काळातील रूढीवादी, पितृसत्तात्मक आणि जातीभेदात्मक समाजरचनेला आव्हान दिले आणि स्त्रियांच्या स्थानाबाबत एक नवा दृष्टिकोन मांडला. या निबंधात आपण बासवन्नांच्या स्त्रीविषयक विचारांचे विविध पैलू— त्यांच्या वचनांमधील प्रत्यक्ष अभिव्यक्ती, सामाजिक सुधारणा, अनुभवमंतपाचा स्त्रियांसाठीचा अर्थ, आणि त्यांच्या विचारांचा आधुनिक काळातील परिणाम — तपशीलवारपणे पाहणार आहोत.

ऐतिहासिक आणि सामाजिक पार्श्वभूमी

बाराव्या शतकातील दक्षिण भारतातील समाज अत्यंत वर्गीकृत आणि धार्मिक विधींनी व्यापलेला होता. वर्णव्यवस्था, जातीचे बंधन आणि धार्मिक कर्मकांड हे समाजाचे प्रमुख आधार होते. स्त्रिया बहुतेक वेळा घरगुती भूमिकांपुरत्या मर्यादित होत्या; त्यांना धार्मिक विधींमध्ये, सार्वजनिक जीवनात किंवा बौद्धिक चर्चेत सहभाग देणे मर्यादित होते. अशा पार्श्वभूमीवर बासवन्नांनी समता, श्रमाची प्रतिष्ठा, आणि व्यक्तीच्या आध्यात्मिक अनुभवाला सर्वाधिक महत्त्व देणारी शिकवण दिली. त्यांच्या चळवळीने स्त्रियांच्या सामाजिक आणि धार्मिक सहभागाला नवे आयाम दिले.

बासवन्नांनी स्थापन केलेले अनुभवमंतप हे केवळ पुरुषांचे व्यासपीठ नव्हते, ते एक संवादात्मक, समतावादी आणि अनुभवप्रधान मंच होते जिथे स्त्री-पुरुष, विविध जाती-धर्माचे लोक समानतेने विचार मांडू शकत होते. या मंतपाच्या माध्यमातून स्त्रियांना सार्वजनिक चर्चेत आणि आध्यात्मिक अनुभवांच्या देवाणघेवाणीत सहभागी होण्याची संधी मिळाली. या संस्थेचा सामाजिक परिणाम दीर्घकालीन आणि परिवर्तनकारी ठरला.

बासवन्नांच्या वचनांमधील स्त्रीविषयक अभिव्यक्ती

बासवन्नांच्या वचनांमध्ये स्त्रीविषयक विचार अनेक स्वरूपात आढळतात: स्त्रीची आत्मिक प्रतिष्ठा, वैवाहिक नात्यातील समता, कामाचे आणि श्रमाचे महत्त्व, आणि धार्मिक अधिकारांची समानता. त्यांच्या वचनांमध्ये स्त्रीला केवळ गृहिणी म्हणून नव्हे तर आत्मिक अनुभवाची, तत्त्वज्ञानाची आणि सामाजिक नेतृत्वाची पात्र म्हणून पाहिले आहे.

- आध्यात्मिक समानता: बासवन्नांचे वचन हे स्पष्ट करतात की आध्यात्मिक अनुभव आणि देवाच्या प्राप्तीसाठी लिंग, जाती किंवा सामाजिक स्थिती यांचा काहीही अर्थ नाही. स्त्री-पुरुष दोघेही समान आध्यात्मिक अधिकार आणि अनुभव घेऊ शकतात. या विचारांना त्या काळातील धार्मिक पद्धतींना आव्हान दिले ज्या स्त्रियांना धार्मिक कर्मकांडांपासून वंचित ठेवत होत्या.
- वैवाहिक नात्यातील समता: बासवन्नांचे वचन वैवाहिक नात्याला एक समानाधिकाराचे नाते मानते. पत्नी आणि पती हे धार्मिक, सामाजिक आणि आर्थिक जबाबदाऱ्यांमध्ये समतेने सहभागी असावेत — हा संदेश त्यांच्या अनेक वचनांमधून स्पष्टपणे उमटतो. या दृष्टिकोनाने पारंपरिक पितृसत्तात्मक विवाहसंस्थेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले.
- स्त्री-श्रम आणि प्रतिष्ठा: बासवन्नांनी श्रमाला आणि कामाला उच्च स्थान दिले. स्त्रीने केलेले काम — घरकाम असो की बाह्य काम — हे तितकेच प्रतिष्ठित आहे जितके पुरुषाचे काम. त्यांनी श्रमाच्या प्रतिष्ठेवर भर देऊन स्त्रियांच्या आर्थिक आणि सामाजिक स्वावलंबनाला प्रोत्साहन दिले.

या वचनांमधील भाषा साधी, थेट आणि अनुभवप्रधान आहे; ती केवळ तात्त्विक विधान नाही तर प्रत्यक्ष जीवनात बदल घडवून आणण्याचा आग्रह आहे.

अनूभवमंतप आणि स्त्रियांचा सहभाग

अनूभवमंतप हे बासवन्नांच्या चळवळीचे हृदय होते — एक खुला मंच जिथे विविध विचारवंत, स्त्री-पुरुष, वेगवेगळ्या जातींचे लोक एकत्र येत होते आणि आध्यात्मिक तसेच सामाजिक प्रश्नांवर चर्चा करीत होते. या मंतपाने स्त्रियांसाठी खालील प्रकारे महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली:

- सार्वजनिक व्यासपीठ: स्त्रियांना सार्वजनिक चर्चेत बोलण्याची आणि आपले अनुभव मांडण्याची संधी मिळाली. हे त्या काळात अत्यंत क्रांतिकारी होते कारण सामान्यतः स्त्रियांना सार्वजनिक व्यासपीठापासून दूर ठेवले जात असे.
- शिक्षण आणि बौद्धिक सहभाग: अनूभवमंतपाने स्त्रियांच्या बौद्धिक विकासाला चालना दिली. स्त्रिया वाचन, लेखन आणि तत्त्वज्ञानाच्या चर्चेत सहभागी होऊ लागल्या, ज्यामुळे त्यांच्या आत्मविश्वासात आणि सामाजिक प्रतिष्ठेत वाढ झाली.
- समाजसुधारक नेटवर्क: मंतपाने स्त्रियांसाठी एक सामाजिक नेटवर्क तयार केले ज्यातून त्या एकमेकांना समर्थन देऊ शकत होत्या, सामाजिक अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवू शकत होत्या आणि स्वतःच्या हक्कांसाठी संघटित होऊ शकत होत्या. या नेटवर्कचा परिणाम पुढील पिढ्यांवरही दिसून येतो.

अनूभवमंतपाचा प्रभाव केवळ धार्मिक नव्हे तर सामाजिक आणि आर्थिक स्तरावरही दिसतो; स्त्रिया केवळ आध्यात्मिक अनुभव घेणाऱ्या व्यक्ती म्हणून नव्हे तर समाज बदलण्याच्या प्रक्रियेतील सक्रिय घटक म्हणून उदयास आल्या.

बासवन्नांच्या विचारांचे सामाजिक परिणाम आणि बदल

बासवन्नांच्या स्त्रीविषयक विचारांनी समाजात अनेक ठोस बदल घडवून आणले. काही महत्त्वाचे परिणाम खालीलप्रमाणे आहेत:

- जातीय आणि लिंगभेदाविरुद्ध संघर्ष: बासवन्नांच्या शिकवणीनं जातीय भेद आणि लिंगभेद यांना एकत्रितपणे आव्हान दिले. स्त्रियांना धार्मिक आणि सामाजिक अधिकार देऊन त्यांनी समाजातील बहुतेक रूढीवादी संरचना ढवळून टाकण्याचा प्रयत्न केला.
- स्त्रियांचे सशक्तीकरण: बासवन्नांच्या विचारांनी स्त्रियांच्या सशक्तीकरणाला बळदिले — आर्थिक, सामाजिक आणि आध्यात्मिक दृष्ट्या. स्त्रिया स्वतःचे निर्णय घेऊ लागल्या, सार्वजनिक जीवनात सहभागी होऊ लागल्या आणि शिक्षणाच्या मार्गावर पुढे येऊ लागल्या.
- नवीन धार्मिक प्रथा आणि समावेशी संस्कृती: बासवन्नांच्या चळवळीमुळे धार्मिक प्रथांमध्ये बदलझाला; कर्मकांड आणि ब्राह्मणवादी नियंत्रण कमी झाले आणि अनुभवप्रधान, समावेशी धार्मिक संस्कृतीचा प्रसार झाला. या बदलाने स्त्रियांना धार्मिक अधिकार आणि सहभाग मिळवून दिला.

या परिणामांचा प्रभाव तात्काळ आणि दीर्घकालीन दोन्ही प्रकारे दिसतो — तात्काळ म्हणजे स्त्रियांचा सार्वजनिक सहभाग वाढला; दीर्घकालीन म्हणजे समाजाच्या मूल्यांमध्ये आणि धार्मिक आचारविचारात बदल झाला.

आधुनिक काळातील महत्त्व आणि वारसा

बासवन्नांच्या स्त्रीविषयक विचारांचा वारसा आजही तितकाच सशक्त आहे. आधुनिक स्त्री-चळवळींना आणि समता-आधारित सामाजिक चळवळींना बासवन्नांच्या विचारांमधून प्रेरणा मिळते. त्यांच्या वचनांमधील अनुभवप्रधानतु समता आणि श्रमाची प्रतिष्ठा या तत्वांनी आधुनिक नारीवादी विचारसरणीशी अनेक ठिकाणी सुसंगती दाखवली आहे.

- शैक्षणिक आणि सामाजिक प्रेरणा: बासवन्नांच्या विचारांनी ग्रामीण आणि शहरी समाजात स्त्रियांच्या शिक्षणाला आणि स्वावलंबनाला चालना दिली. त्यांच्या शिकवणींमुळे अनेक समाजात स्त्रियांचे नेतृत्व वाढले आहे.
- धार्मिक समावेशिता: आजही अनेक लिंगायत समुदाय आणि इतर धार्मिक गट बासवन्नांच्या समावेशी तत्वांना आधार मानतात, ज्यामुळे स्त्रियांना धार्मिक अधिकार आणि नेतृत्वाच्या संधी मिळतात.
- सांस्कृतिक आणि साहित्यिक वारसा: बासवन्नांच्या वचनांनी मराठी आणि कन्नड साहित्याला समृद्ध केले आहे, स्त्रीविषयक त्यांच्या विचारांची साहित्यिक अभिव्यक्ती आजच्या काळातही अभ्यास आणि चर्चेचा विषय आहे.

बासवन्नांच्या विचारांचा आधुनिक समाजावरचा प्रभाव हे केवळ ऐतिहासिक वारसा नाही तर सतत चालणारी प्रेरणा आहे जी स्त्रियांच्या हक्कांसाठी आणि समतेसाठी आजही उपयोगी पडते.

निष्कर्ष

संत बसवेश्वर यांचे स्त्रीविषयक विचार हे केवळ धार्मिक किंवा तात्त्विक विधान नाहीत ते एक समाजसुधारक, अनुभवप्रधान आणि समतावादी जीवनदर्शन आहेत. त्यांच्या वचनांनी स्त्रियांना आध्यात्मिक सामाजिक आणि आर्थिक दृष्ट्या सशक्त बनवण्याचा प्रयत्न केला. अनुभवमंतपासारख्या संस्थांमधून स्त्रियांना सार्वजनिक व्यासपीठ बौद्धिक चर्चेत सहभाग आणि नेतृत्वाच्या संधी मिळाल्या. त्यांच्या शिकवणीनं जातीय आणि लिंगभेदाविरुद्ध लढा देण्यास मदत केली आणि आधुनिक काळातील स्त्री-चळवळींना प्रेरणा दिली. बासवन्नांच्या विचारांचा वारसा आजही समता, अनुभव आणि श्रमाच्या प्रतिष्ठेवर आधारित समाजनिर्मितीसाठी मार्गदर्शक ठरतो.

संदर्भग्रंथ

१. कलबुर्गी एम.एम., वचन साहित्य, बासवन्नांच्या वचनांचा संग्रह आणि त्यांचे सामाजिक-धार्मिक विश्लेषण.
२. रामानुजन ए. के., स्पीकिंग ऑफ शिवा, इंग्रजीत अनुवादित वचनांचा संग्रह, (ज्यात स्त्री-पुरुष समानतेवर भर दिला आहे.)
३. नंदिमठ एस. सी. बसवेश्वर एंड हिज टाइम्स, बासवन्नांच्या जीवन, विचार आणि सामाजिक सुधारणा यांचा सविस्तर अभ्यास.
४. हिरेमठ आर. सी. वचन लिटरेचर इन कन्नड, वचन साहित्याचा ऐतिहासिक आणि तात्त्विक संदर्भ.